

Pərvanə Bəkirqızı

filologiya elmləri doktoru

Milli kimliyimizə və dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmiş erməni məkrinin ifşası

(Mövlud Süleymanlının “Erməni adındakı hərflər” romanı, Teymurlar” povesti əsasında)

Türk tarixçisi və mədəniyyətşünası İbrahim Qəfəsoğlu yazır: “Sinəsində əbədi həqiqət cövhərini qoruyub saxlayan milliyyətçilik duyğusu insanlıq deyilən ortamda cücərir, hak ilə böyüyər, hürriyyət adlı çiçəklər verir... Qurtuluş yolunu arayan millətlər milliyyətçilik izində addımlamağa məcburdur”. Bu fikirlər sağlam milliyyətçilik duyğusunun təzahürüdür. Bir də XX əsr boyunca xəyanəti ilə üzləşdiyimiz, milliyyətçilik düşüncəsinin fərqli psixoloji-patoloji mahiyyətini gördüyümüz mənfur qonşularımızın şovinizmi var ki, o da milli kimliyimizə və dövlətçiliyimizə qarşı yönəlmişdir. Milli kimlik bir millətin özünəxas düşüncə, yaşayış tərzilə, adət-ənənəsi, dəyərləri və qanunlarıdır.

Ön yeni Azərbaycan ədəbiyyatında xalqımızın adət-ənənəsi, etnoqrafiyası və yaşadığı xəyanətin bədii ifadəsi Xalq yazıçısı M.Süleymanlının əsərlərində öz əksini tapmışdır. 2012-ci ildə Mövlud Süleymanlının “And olsun əsrə...” adlı kitabı işıq üzünə görünür. Kitabın müəllifin “Erməni adındakı hərflər” - romanı, “Teymurlar” povesti və “Yer üzünə məktub” tarixi-fəlsəfi-etnoqrafik yaşantılar adlı əsərləri daxil edilmişdi.

“Erməni adındakı hərflər” romanı XX əsr boyunca yaşadığımız xəyanətlərdən və unudulmuş və ya unudurulmuş tarixin acı gerçəkliklərindən yol alan yeni bir Köçdən bəhs edir. Bu köç soydaşlarımızın ata-baba torpaqlarından öncələri min bir hiyləylə (obalarımızın, ellərimizin ad dəyişimi, bəlli ərazilərin Ermənistanı verilməsi), sonra imperiyanın zəifləməsindən istifadə edərək xalqımıza qarşı soyqırım siyasəti (Xocalı soyqırımı) ilə baş verir. “Sonun başlanğıcı”nda M.Süleymanlı bu coğrafiyanın sərhədlərini göz önünə gətirir: Ağbaba bölgəsi, Amasiya, Şirak-Sirak ovalığı, axıska türklərinin boş qalmış torpaqları, Çubuqlu yaylası, Dərələyəz, Vedibasar, Göyçə, Uluxanlı, Zəngəzur kimi bu gün itirdiyimiz torpaqlarımızın adını sadalayır. Müəllifin “...Elə xalqlar var ki, haralı olduğu bilinməz, bilməzsən aran adamıdı, dağ adamıdı. Erməni nə aran adamına oxşayır, nə dağ adamına.... Yoxsa türk, başını qaldıran kimi tanıyırsan, saz heç, saz onun qapısıdı, dünya üzünə o qapıdan keçib gəlib” kimi fikirləri milli kimlik məsələsini qabardır. Əsərin əvvəlində tələbə İmirlinin dediyi bu fikirlər mətnin bütün laylarına paylanır. Müəllif

Qarabağ Azərbaycandır!

təhkiyəsini otuzuncu illərin axırından başlayır - Moskvanın tapşırığı ilə akademik Acaryanla Balacahunlunun oxuya bilmədikləri nə gürcü, nə erməni dilində olmayan yazılı daş abidələr uçurdulandan Qafqazda qədim türk əlifbası ilə yazılan tarixin “üstündən otuzuncu illərin arabaları keçdi, otuzuncu illərin otu bitib, suyu axdı...”. Müsəlmanın sonrakı ağılı qırx ildən sonra “o tikili kafir tikilisiyə, erməni niyə yırırdı” sualı ilə ortaya çıxır.

M.Süleymanlı “Erməni adındakı hərflər” romanda ilk dəfə söz açdığı zamanı konkretləşdirir, otuzuncu illərin sonu, yetmişinci illərin sonu, səksən səkkizinci ilin yaz aylarından bəhs edir. Romanda hadisələr vahid bir mövzu ətrafında birləşsə də, ayrı-ayrı başlıqlara bölünür. Burada müəllifin yaradıcılığında hər zaman sadıq qaldığı dastan poetikası özünü büruzə verir. “Ölümün şəkli” səksəninci illərdə başlayan təmizlənmə işlərinin əvvəli idi. Bu hərəkətin əvvəli unudulmuş və unutulmuş tarixlə başladı. “Onlar unudular, ona görə də indi bilmirlər ki, oğuz nədi, hun nədi, sak-sakat nədi, heç türkün nə olduğunu düz-əməlli bilmirlər. Bunları yaddaşlarından siliblər, yaddaşları boşdu, yurdlarını boşaldacaqlar”. Müəllif bu yaddaşsızlığı düşmənin dilindən verir və diqqətləri ermənilərin bu gün bütün dünyaya “Böyük Ermənistan” deyə bəhs etdiyi torpaqların qədim tarixinə yönəldir. Qafqaz Albaniyasının tarixi və mədəniyyəti üzərindən tarix yazan erməni millətçiliyin səsinə romanda Siranuşun “Erməni adındakı hərflərin min qat sayı qədərində hamı ölüb dirilməli ki, Ermənistan yaşasın...” sözləri daha aydın izah edir. “Avropa iti” adlı başlıqda sazı yerdən tufəng kimi götürən Aşıq Ayvaz, erməni Civanın Fransadan gəlmə iti ilə boğuşmayan Qarakəllə iti münasibətlərin son həddinə işarədir. Yazıçı bu süjetləri 1988-ci ildə qələmə aldığı “İt dərisi” və “Ağacan” hekayələrində də təsvir etmişdi. Hadisələrin əsas nəqli “Yaddaş qəlpələri” ndən başlayır. “Yetmişinci illərin teleqramı...”, “Vətəni olan türklər...” İmirxanlı yenidən doğma kəndinə qayıdır. “Vətən duyğularla qurulur, ya da Vətən də ata-anası varmış kimi doğulur, böyüyür, oğlu-uşağıtək daşına, qayasına, dağına, dərəsinə, suyuna, dənizinə ad verilir. Ona görə də vətənin öz dili olur”. Yazıçının vətən anlayışı ilə dərin yığan Apedin “harda çörək var, ora vətəndi” atalar məsəli arasındakı fərq əslində hər iki xalqın milli kimliyini ortaya çıxaran önəmli faktorlardan biridi, “İpə sərilmiş tarix...”in kökləri, Apedin ağacdən asılan tarix səhifələri yeni tarix yaratmaqdan başqa bir şey deyildi. Ancaq Aped Aşıq Ayvazdan hamının “Əsli və Kərəm” bildiyi dastanı əvvəlki adıyla “Mahmud və Məryəm”i oxumasını istəyir.

Romanın etnoqrafik detallarla zəngin olan “Telək oyunu, yaxud, papağın quzu olması...” hissəsində Qarakəlləoğlunu bazar meydanında balası ölmüş qoyuna” bütün türk dünyasında anlaşılan “qoyun sazi çalır”, onu yenidən bala doğurmuş kimi hala gətirir. “Papağa ruh hopdurdu bu tərəkəmə, içini çölə tökdü qoyunun, ruha gəldi...”yini düşünən Ulubabyan Qarakəlləoğlunu şaman adlandırır, heyvət dolu nifrətlə düşünür, “Gör dağlara necə baxır, elə bil atasıdı...” Elə bu hissədə yazıçı “türk daha çox təbiət hadisəsi kimidi” cümləsi ilə yazıçı düşmənin dili ilə mənsub olduğu etnosun təbiəti və milli kimliyini ifadə edir. Burada, həmçinin Aşıq Ayvazın şiş papağının saklardan qalması və elə saz kimi tarixlə bağlaşdırılması düşməni qıcıqlandırır.

Elə bu güc idi Aşıq Ayvaz alnından axan qana məhəl qoymadan ermənilərin üstünə gedirdi, “ağrı hiss eləməirdi, heç qorxusu da yox idi artıq, çünki Ayvazın aşığı tutmuşdu, aşığı tutanda özündən şeirlər deyirdi”.

İmirxanlının xalq, millət anlayışına münasibəti və otuz yeddinci ildə özünə türk dediyi üçün sürgün edilən atanın oğlu olan akademik Balacahunlu ilə “Auditoriya azadlığı...” və “Badam ağacının kölgəsindəki akademik...” hissəsində yaxından tanış oluruq. Romanın son hissələrindən “Yağ oğurluğu” və “Yer dəyişmə” də hər iki xalqın milli xarakterini bütün incəlikləri ilə açılır. Qaçanın da, qovanın da Allah dediyi bir vaxtda hər kəsin xisləti sonuna qədər açılır.

Qarabağ Azərbaycandır!

M.Süleymanlının 2009-2010 -cu illərdə qələmə aldığı “Teymurlar” povestində əsas aparıcı obraz su kimi axan Vaxt və Teymurlardır. “Su başlanğıcdı, vaxt kimi, ömür-gün kimi həmişə yanımdadı, daha doğrusunu desək, suyu da vaxt kimi yaşayırdıq, gecə-gündüz üzümüdə necə açılsay, su da elə açılır, suyu da addayırdıq vaxtı addadıgımıztək, keçib gedirik...”. Yazıçı su kimi addayıb keçdiyimiz Vaxtın - dünənün və bu günün tən orta yerində dayanan İnsana və ya bütünlükdə insanlığa mesaj verir. Dünənlə, keçmişlə, min illik ənənələri ilə bağlarını qopararaq, modernləşən, qloballaşan insan fərdilikdən çıxıb ümuminin içində əriyib yox olanda Teymurlar sayca çoxalır, kəmiyyət keyfiyyətə keçid etmir. M.Süleymanlı “Teymurlar” povestində yaddaş problemi yaşayan toplumun əsrlər boyu davam edən faciəsini yeni interpretasiyada təqdim edir. Mətnə “sevilən” və “söyülən” suyun fərqli rəng çalarına malik olması fikri ilə başlayan yazıçının qəhrəmanları yenə də unutulmuşları ilə diqqət çəkir. Cənazəsi gətirilən Teymurun kimliyini araşdıran qəhrəman əslində uzaq yaddaşının izinə düşür - bioloq Teymur, şahmatçı Teymur, İmirxanlı Teymur, Əmir Teymur, bacısı oğlu Teymur, onun müsəlman və erməni qızından olan oğlanları Teymurlar, sürücü Teymur. Bütün Teymurları bir araya gətirən və rəngini dəyişən sular kimi fərqli olan vaxt hər kəsi öz rəngində təqdim edir. Dəyişməyən yalnız yazıçının qəhrəmanları və tarixə münasibətidir. M.Süleymanlının əsərlərində obraz, süjet və motivin təkrarlanması şahidi oluruq. Bu yanaşma müəllifin yaradıcılığına məxsus olan, özünü təkrarlaması deyil, bu sabit süjet və motivlərdən yazıçının aparıcı ideyasının təqdimatında istifadə etdiyi üslub özəlliyidir. Bu baxımdan “Teymurlar” povestindəki obraz və motivlər daşdığı funksiya etibarilə M.Süleymanlının “Köç”, “Ceviz qurdu”, “Səs”, “Erməni adındakı hərflər” romanlarında, “Dəyirman”, “Şeytan”, “Yel Əhmədin bəyliyi” povestlərindəki əsas xətti davam etdirir və xalqımızın minillik tarixi, milli kimliyi, ənənəsi, mifoloji təfəkküründə yer alan obrazları, motivləri, dastan yaradıcılığının strukturuna və təhkiyəsinə dayanaraq bu günə və gələcəyə istiqamətlənir. Anasının qorxusundan atasının dilində danışa bilməyən Teymur Məmmədovun timsalında yazıçı XX əsrdə yaşadığımız milli faciəmizin köklərini nəsillər arasında əlaqənin itməsində, kontuziyaya uğramış tarix yaddaşımızla bağlayır. Teymur Məmmədovun rus dili bilməyən kəndli qızla evlənməsini və əkiz oğlanlarının ikisinə də Teymur adını verməsini eşidən qəhrəman “Görəsən indi uşaqlarıyla nə dildə danışır, yoxsa yenə susurmu...” deyərək sual edir.

“Teymurlar” povestində 1988-ci ildə kəndin üstünə ermənilər hücum edəndə Sazı başının üstündə yelləyib camaatı ayağa qaldıran tarixinə və etnosuna bağlı İmirxanlı Teymur obrazını müəllif sadəcə səsinin ahəngini deyil, mahiyyətini belə təsvir edir: “Teymurun səsi güclüydü, heç nə deməsə də anlaşılandı, içi doludu, daha çox deyilməmiş, işlənməmiş səslərlə dolu; yəni, bu səsin içində özünə gəlmək vardı, ona görə də ağızdan çıxan kimi sümüyə işlədi”. Əli silah tutan hər kəsin evdən sazını alıb düşmən üzərinə yeriməsi “sazın adam kimi dar ağacından” asılmasına səbəb oldu.

Əmir Teymur da xatırlayan müəllif həm məlum televiziya tamaşasından və Azərbaycan səhnəsinin dramatik obrazların mahir ifaçısı Fuad Poladovun yaratdığı obrazdan söz açır. Bədii mətnə vizual sənətin obrazından və məlum mətnədən rezonanslar edir: “... Əmir Teymurdan soruşurdular: “Sənin dəri yığanların niyə erməni olub?” Cavabı beləydi. “Çox aradım, axtardım, gördüm erməni kimi dərinə hiss eləyən yoxdu...” . Bu müasir ədəbiyyatşünaslıqda tez-tez müraciət olunan intertekstuallıq və ya ədəbiyyatın genetik yaddaşı ilə bağlı detal, həm də müəllifin özünün əvvəlki bədii mətnlərindən xatırlatmalardır. “Teymurlar” povestindəki Əmir Teymurla bağlı olan detal müəllifin “Erməni adındakı hərflər” romanında türk kəndlərindən üzərinə “SKİZBUNK” (başlanğıc) yazılan arabası ilə dəri yığan Apədi xatırladır. Povestdə belə xatırlatmaları peçeneqlər və Mamay haqqında da izləmək olur. “İndinin uşaqları daha çox içində yaşadığı vaxta oxşayır” - deyən müəllif Vaxtın obrazını belə yaradır: “Vaxtın öz dili var, amma görək vaxtı düz anlamaq biləsən, yalanını, gerçəyini başa düşəsən, vaxt aldada bilir adamı; al diliylə aldadıb aparır, o yerlərə aparır ki, bir də qayıda bilmirsən...”. Vaxtın bir obraz qədər canlı verilməsinin səbəbini müəllif belə açıqlayır: “... vaxt əslində elə Teymurun özünü, Mənəm, bioloq Teymurdu, rus Teymurdu, o, əkiz oğlu olan, şahmatçı... bütün insanlardı, Vaxt...” .

Qarabağ Azərbaycandır!

“Teymurlar” povesti müəllifin yaradıcılığının bütün mərhələlərində qarşılaşdığımız əsas ideyanı, tarixinə, keçmişinə, mədəniyyətinə sahibçılığa və bir xalqın gələcəyini təmin edən ənənəyə sədaqət məsələlərini davam və inkişaf etdirir. Berdyayev yazır ki, ənənəvi olan nə varsa hamısı millidir.

“Azərbaycan xalqının milli sərvəti və intellektual mülkiyyəti eyni zamanda Azərbaycanın ədəbiyyatıdır və mədəniyyətidir” -deyəndə Azərbaycan dövlətçilik tarixində müstəsna yeri olan ümummilli lider Heydər Əliyev xalqımızın adət-ənənəsinə, mədəniyyətinə, söz sənətinə olan sadiqliyindəndir ki, 1992-ci ildə Türkdilli Dövlətlər Birliyinin yaranmasını Dədə Qorqud vəsiyyətinin yerinə yetirilməsinin parlaq nümunəsi sayırdı. Böyük liderin “Yeni əsrə, yeni minilliyə biz Qorqud irsinin bayrağı altında, Qorqud övladları kimi, Qorqud mədəniyyətini yaşadan insanlar kimi qədəm qoyuruq” sözləri isə minillik adət-ənənələrimizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın, dövlətçiliyimizin qorunmasının qarantı idi.

İki sahil. – 2020. – 08 oktyabr.